

**CRITICAL DISCOURSE AND THE DIAGRAMATION OF POWER RELATIONS
THROUGH DISCURSIVE STRATAGEMS**

Cristina Moraru, PhD Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: This paper problematizes the understanding of critical discourse studies as a complex methodological endeavor which relationates language and power, analyzing the possibilities to diagrammate power relations that are instituted in, and through, the practice of language. The discourse – as a form of articulating knowledge in society –, generates power and instrumentates the mechanisms of control, structuring the power relations. Thus, the power is becoming relational, reactive and performative, and is being operationalized by a network of institutional systems that is constituted as a rizomatic relation inside which any individual can institute a force of resistance – generating a counterpower –, or it could be instituted as an apparatus of exercising power – generating subjectivization and subjectification.

Both mechanisms – either concerning the force of resistance, or the subjectivization of an individual –, cannot exist outside the discursive field. As a mechanism of discursivization, the subject answers to the power that was instituted in him – rhizomatically and transversally – through means of psychologization and normalization. Thus, the subject becomes a social construct, to whom, even the performance of gender, it represents an institutionalized gesture of constraint – the regulatory discourse of the disciplinary regimes is the one to decide the gender possibilities by determining the existence of the subject in and through the language. Thus, becoming subject is determined by discourse and supposes a molecular, rhizomatical practice, which agglutinates a decentralized multitudes of subjectivities upon which the power could no longer be instituted disciplinary, so it is instrumentalized biopolitically.

Keywords and relevant syntagms: critical discourse studies, power relations, mechanism of discursivization, diagramation, subjectivization.

Deși, în mod uzual abordările critice față de discurs au fost teoretizate sub titulatura: „analiza discursului critic” – o metodă inter- și multidisciplinară de analiză a discursului care poziționează limbajul în cadrul practicilor sociale, considerând că, în măsura în care limbajul și puterea sunt inter-relaționate, dominația politică și socială ajunge a fi reprodusă prin discurs –, cercetarea de față preferă sintagma „studii ale discursului critic” ca denumire a unui demers metodologic complex care implică atât analiza critică cât și teoria critică. Preferința pentru această structură lingvistică infirmă disensiunile semantice cu privire la analiza discursului critic, generate de falsa apreciere a abordării critice ca metodă a analizei discursului.

În fapt, analiza discursului critic, dacă se dorește a fi o metodă de cercetare inter- și multidisciplinară nu poate fi limitată la implementarea analizei, ca metodologie științifică singulară, ci ar trebui – ca orice cercetare critică –, să utilizeze o serie de metodologii specifice studiilor discursului – nelimitate la analiza discursului –, apropiate din științele umaniste, psihologie sau sociologie. Spre deosebire de analiza discursului critic, studiile discursului critic nu se doresc a fi o metodologie, ci „o perspectivă, o

poziție sau o atitudine din cadrul disciplinei multidisciplinare a studiilor discursului”¹, așa cum remarcă Teun A. van Dijk, în articolul „Critical Discourse Studies: A Socio-cognitive Approach”.

În această paradigmă, Dominique Maingueneau se întreabă, în articolul „Is Discourse Analysis Critical?” dacă este legitim să diferențiem între analiza discursului și analiza discursului critic ca făcând parte integrată – fie ea printr-o direcție, o perspectivă, o reflecție – a disciplinei studiilor discursului? Oare analiza discursului nu este, în sine, un demers critic? Dacă orientarea critică poate fi determinată însăși prin alegerea subiectului – precum analiza fenomenelor sociale considerate a fi negative din punct de vedere etic sau politic precum: rasismul, sexismul, fascismul, antisemitismul –, ce se întâmplă „în momentul în care analiza discursului tinde să abordeze tematici care nu prezintă o orientare critică per se, evitându-se conotațiile negative implicite”² și susținându-se demersul științelor sociale și umaniste de a contribui la remedierea transformărilor a societății?

În continuarea argumentului său, Dominique Maingueneau exemplifică acest demers socio-transformativ prin prisma teoriei critice³ a scolii de la Frankfurt care, reiterând anumite aspecte ale filosofiei marxiste, viza necesitatea imixtiunii teoriei critice în practicile politice și dezvoltarea rizomatică a argumentelor filosofice în relație cu științele sociale, în vederea remedierii progresive a societății. Însă, această perspectivă ar presupune o analiză a discursului, neutră, din punct de vedere ideologic, care – pe cale de consecință –, ar neutraliza, aplicabilitatea abordărilor critice, în măsura în care orice abordare critică sau non-critică – responsabilă de producția de cunoaștere –, trebuie să fie capabilă a produce emancipare.

Reîntorcându-se la întrebarea: „este analiza discursului, critică, în sine?” Dominique Maingueneau diferențiază între analiza discursului ca practică structurală și autonomă – care reflectă ideologia dominantă –, și analiza discursului ca practică heteronomă și sistematic conectată structurilor sociale – care chestionează ideologia dominantă. Pe cale de consecință, analiza discursului care problematizează supremația ideologică – fiind conectată practicilor și instituțiilor sociale –, nu poate fi decât critică. Altfel spus, atunci când se realizează conexiuni între structurile textuale și interesele sociale, analiza discursului devine, chiar și fără intenție în această direcție, o cercetare critică.

Acest interes față de instituțiile sociale, dominațiile ideologice și practicile socio-politice justifică preferința terminologică pentru sintagma „studii ale discursului critic” care presupune ceva mai mult decât practica unei analize structurale asupra discursului, implicând metode de cercetare ce aparțin științelor sociale, psihologiei sau științelor umanistice. Pornind de la premisa că orice discurs public poate fi injust, Teun A. van Dijk

¹ Teun A. van Dijk, „Critical Discourse Studies: A Socio-cognitive Approach” în Ruth Wodak, Michael Meyer (eds.), *Methods for Critical Discourse Analysis*, Sage, Londra, 2009, p. 62

² Dominique Maingueneau, „Is Discourse Analysis Critical?” în *Critical Discourse Studies* Vol. 3, No. 2, Routledge, Londra și New York, 2006, p. 229

³ Mulți alți autori au relaționat studiile discursului critic, sau analiza discursului critic, cu teoria critică. În articolul său „Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures”, Terry Threadgold-Cardiff condece faptul că actualele forme de analiză ale discursului critic se află sub puternica influență a teoriei critice.

susține argumentul conform căruia, studiile discursului critic investighează producerea și re-producerea dominației sociale, abuzurile de putere și rezistența în fața puterii – urmărind „combaterea in Justițiilor și contribuind la înțelegerea și soluționarea diferitor probleme sociale – , cu precădere cele provocate, sau amplificate, de discursul public”⁴.

Identificând și acuzând in Justiția discursivă, studiile discursului critic sunt orientate mai mult către optimizarea situațiilor sociale problematice, decât către teoretizarea acestor circumstanțe, motiv pentru care cercetarea este susținută în limita unui cadru normativ, definit în acord cu drepturilor umane internaționale – care permite evaluarea practicilor discursive abuzive și generarea unor intervenții practice de rezistență împotriva unor forțe dominante, ilegitime. Ceea ce remarcă Michel Foucault, în acest demers al studiilor discursului critic, este încercarea de a instrumentaliza însăși practicile discursive în vederea contracarării in Justițiilor provocate sau amplificate prin discurs. Altfel spus, discursul este cel care generează putere, însă numai el are puterea de a contracara mecanismele de control.

Așa cum precizează Eric Fernie în antologia de texte „Art history and its methods a critical anthology; [iconography, style, marxism, feminism, poststructuralism, quality, connoisseurship, canon, semiotics, patronage]” discursul, pentru Foucault, este o manieră a articulării cunoașterii în societate – prin diferitele forme instituționale instrumentalizate –, însă dacă acceptăm faptul că prin cunoaștere se produce și se transmite puterea, atunci putem considera discursul ca formă a producerii de cunoaștere și a instrumentalizării mecanismelor de control. Pentru Michel Foucault, relaționarea implicită între putere și cunoaștere face ca structurarea cunoașterii, prin discurs, să fie ea însăși un factor determinant al evoluției și configurării relațiilor de putere.

În lucrarea sa, „Arheologia cunoașterii”, Michel Foucault, vorbește despre anumite structuri și reguli prin care cunoașterea este construită și care produc, în mod inevitabil, efecte sociale și structurează relații de putere. Pentru Foucault, puterea nu este posedată implicit, placid și inactiv de către structurile dominante, ci se manifestă relațional, reactiv și performativ prin intermediul unor indivizi care operează în cadrul unor sisteme instituționale. Astfel, manifestarea puterii nu rămâne unilaterală, liniară, ci se construiește prin intersectarea relațiilor de putere, stabilindu-se raporturi multiple și diagramări contingente, care permit mecanismelor instituționale să funcționeze.

Așa cum remarcă și autoarea Sara Mills, într-un studiu despre Michel Foucault, puterea devine o rețea de relații – cu o structură rizomică –, ce acaparează întreaga societate. În această structură a relațiilor de putere, individul deține un rol semnificativ, atât prin potențialitatea de a genera o forță de rezistență ce ar putea institui o contra-putere – fără de care raporturile de putere nu ar putea funcționa –, cât și prin reprezentationalitatea sa ca dispozitiv prin care puterea poate fi exercitată, fie asupra propriei individualități „prin impunerea anumitor conduite de adevăr pe care individul trebuie să le recunoască ca fiindu-i definatorii”⁵ – ca formă a puterii care transformă individul în subiect –, fie asupra celorlalți indivizi, prin control și dependență.

⁴ Teun A. van Dijk, *Idem*, p. 64

⁵ Michel Foucault, „The subject and Power”, în *Critical Inquiry*, vol 8, no. 4, The University of Chicago Press, Chicago, 1982, p. 781

Astfel, Foucault identifică două posibilități de a fi subiect – fie ești subiectul celuilalt, supus unor rațiuni exogene și dominat de mecanismele de control, fie ești propriul tău subiect, supus identității care a fost investite în tine și dominat de propria-ți conștiință și de auto-cunoaștere –, ambele posibilități vizând o anumită formă de putere care subjugă și subiectivizează și construind, pe cale de consecință, două tipuri de revoltă: fie împotriva mecanismelor de dominație economică, socială, religioasă, fie împotriva submisivității subiectivizării și subiectivizării individului.

Toate aceste mecanisme ale subiectivizării nu pot fi studiate înafara relației lor cu discursul, care se constituie sub forma unui „sistem ce structurează modalitățile în care percepem realitatea”⁶. Supus discursivizării, subiectul răspunde puterii care a fost instituită în el, integrându-se într-o structură a mecanismelor de putere în care fiecare dispozitiv contribuie la diagramarea relațională a traiectoriilor de putere. Pe cale de consecință, puterea nu poate fi distribuită ierarhic și unidirecțional, ci rizomatic și transversal, articulându-se asupra individualității pe care „tinde să o normalizeze, psihologizând-o”⁷.

Această perspectivă a subiectului supus discursivizării, care se prezintă ca o consecință a discursului, sau ca efect discursiv al practicilor de subiectivizare a fost apropiată și de către studiul culturii vizuale contemporane. Irit Rogoff, în articolul său „Studying Visual Culture”, vorbește despre subiectul supus normalizării prin vizualizare, într-o „lume în care cunoașterea circulă atât discursiv și textual, cât și vizual”⁸. Astfel, atât prin discurs cât și prin imagine se pot structura modalitățile în care individul percepe realitatea, determinându-i nu doar evaluările estetice, ci chiar și posibilitățile de performare a genului, așa cum consideră Judith Butler în lucrarea „Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity”.

Astfel, problematicile unei hermeneutici ale subiectului, lansate de Michel Foucault ajung a fi instrumentalizate și în cadrul teoriilor feministe care consideră subiectul un construct social – constituit submisiv, ca efect al unor practici discursive –, realizat prin gesturi performative repetitive. Însă, pentru Judith Butler, performarea genului nu este o alegere voluntară, regimurile disciplinare fiind cele care decide posibilitățile de gen ale subiectului, discursul lor regulativ incluzând tehnici de disciplinare, care prin coercițiile performării unui anumit gen creează doar „o aparență a sexualității”⁹.

Această presupusă aparență a sexului ca dat natural, biologic, ține de gradul de acritate a construcției discursului regulativ, însă, genul – fiind fictiv și perceptiv impune o interpretare politico-socială a corpului, în timp ce atributele expresive ale sexului material, factual, corporal nu pot face obiectul genului, determinat de performativitate. În această cheie, numirea sexului devine un gest instituționalizat de constrângere ce impune construcția discursiv-perceptivă a corpului în conformitate cu realitatea socială. Așa cum remarcă Judith Butler, suntem constrânși a răspunde „naturii care a fost investite în noi,

⁶ Sara Mills, *Michel Foucault*, Routledge, Londra și New York, 2003, p. 55

⁷ Michel Foucault, *Puterea psihiatrică*, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2006, p. 57

⁸ Irit Rogoff, „Studying Visual Culture” în Nicholas Mirzoeff (ed.), *The Visual Culture Reader* Routledge, Londra și New York, 1988, p. 15

⁹ Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, Londra, 1990, p. 103

hegemonia heterosexualității fiind cea care ne oprimă pe toți, pentru că stă la baza creării societății”¹⁰.

Aici Judith Butler reiterează argumentul lui Foucault conform căruia puterea se instuie asupra corpului, constituindu-se biopolitic, prin intermediul discursului. Astfel, subiectul devine un efect al limbajului, mediu care se înalță la rangul de sistem al puterii totale, așa cum remarcă Boris Groys vorbind despre lingvisticizarea societății, în lucrarea „Post-scriptumul comunist”. Pentru Boris Groys, societatea comunistă este singura în care puterea și discursul critic împotriva puterii pot coexista, operând în același mediu și determinând existența subiectului în și prin limbaj, în timp ce capitalismul și critica lui discursivă sunt mediatic incompatibile, „limbajul funcționând ca marfă, iar discursul critic, de succes, fiind cel care se vinde bine.”¹¹

Această perspectivă a subiectului condiționat a exista critic și discursiv de dominația anumitor regimuri ideologice, deschide o perspectivă istorică asupra problematicii devenirii subiectului. Altfel spus, subiectul există ca produs al unei anumite configurații ideologice care îi determină devenirea, însă dacă subiectul este condiționat de cadrul în care acesta a fost instituit, ce se întâmplă în eventualitatea unei disoluții a regimurilor cultural-ideologice care au determinat constituirea subiectului? Putem vorbi oare despre o „moarte a subiectului”, sau doar despre deveniri progresive și succesive? Sunt, în fapt, toate devenirile moleculare? așa cum concluzionează Deleuze și Guattari în lucrarea lor „O mie de platouri. Capitalism și schizofrenie”.

Pentru Deleuze și Guattari devenirile sunt moleculare atât prin maleabilitatea lor structurală cât și prin indisociabilitatea lor particulară, fiecare devenire presupunând o auto-transformare și nu o imitare, o asumare și nu o duplicare a noilor experiențe culturale. De aici se deschide problematica „devenirii întru minoritate”¹² pe care cei doi autori o teoretizează ca practică rizomatică – involuționară, dar creativă –, care generează opoziționalitate și multiplicitate, concretizându-se în producția de diferență. Devenirea întru minoritate presupune multiple posibilități de împietare a majoritarismului și nenumărate configurații reformatoare.

Astfel, devenirea întru minoritate ajunge a fi susținută de multitudine, ceea ce crează noi diferențe, în favoarea productivității și a efectivității practicilor devenirii. Conceptul negrian de multitudine – analog rizomului deleuzian –, se constituie ca o „rețea de singularități”¹³ care se dezvoltă progresiv, prin deterritorializarea logicii dominante a producției de subiectivitate. Această rețea de singularități eterogene – aglutinată drept consecință a relaționărilor discursive –, nu reușește să-și legitimize o instanță de comandă, motiv pentru care acțiunile colective ajung a se constitui neintenționat și descentralizat.

În acest context al coalizării unei multitudini descentralizate și discursiv aglutinate, puterea nu poate fi instituită în mod disciplinar – prin izolarea, monitorizarea și normalizarea indivizilor –, ci ajunge a fi instrumentalizată biopolitic. În accepțiunea

¹⁰ *Ibidem*, p. 109

¹¹ Boris Groys, *Post-scriptumul comunist*, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2009, p. 6

¹² Gilles Deleuze, Felix Guattari, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1987, p. 291

¹³ Michael Hardt, Antonio Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, The Penguin Press, New York, 2004, p. 68

foucauldiană, puterea nu este exclusiv represivă, ci și productivă – asumându-și necesitatea ancorării indivizilor în colectivitate. Spre deosebire de puterea disciplinară – care operează la nivelul individului –, bioputerea acționează la nivelul întregului corp social, urmărind obiective diferite precum sporirea natalității și evitarea mortalității și activând instrumentare de analiză, distincte.

În termenii lui Foucault, biopolitica desemnează „raționalizarea problemelor puse practicii guvernamentale, de către fenomenele proprii unui ansamblu de persoane constituite sub forma unei populații”¹⁴, gestionând mecanismele de regularizare a proceselor biologice, concretizate la nivelul tehnologiilor guvernamentale de sănătate și securitate. Altfel spus, biopolitică generează o turnură a modalităților de exercitare a puterii în societatea modernă, care refuză a se constitui disciplinar, instrumentalizând puterea în vederea maximizării vieții prin raționalizarea politicilor de santitarizare și de ameliorare a vieții sociale.

Ceea ce remarcă Steven Best și Douglas Kellner cu privire la acest model foucauldian de instrumentalizare biopolitică a puterii este constituirea inertă a colectivităților sociale care nu-și exploatează „potențialul emancipator de rezistență socio-culturală”¹⁵, ci rămân a fi constituite ca aglutinări neintenționale și descentralizate, care trădează disfuncționalitatea diagramărilor relaționale și a practicilor de subiectivizare, atât timp cât pentru Foucault singura formă de rezistență în fața mecanismelor de subiectivizare este revolta individuală, practică prin forme de subiectivizare insolite, care sfidează normele sociale.

Spre deosebire de Foucault, care nu a teoretizat mecanismele de opoziționalitate în relația subiect-societate decât la nivelul posibilităților de emancipare a individului, fără a dezvolta practicabilitățile unor acțiuni colective ca formă de rezistență, Deleuze și Guattari lansează o serie de concepte – precum mașina nomadă de război, transversalitatea, și micropolitica –, care au fost instrumentalizate în vederea articulării unor forme de rezistență colectivă, împotriva modelelor de subiectivizare impuse de societatea contemporan-capitalistă, care ajunge să radicalizeze modelul de gândire biopolitică, propus de Foucault.

Astfel, Deleuze și Guattari utilizează o serie de metafore cartografice care descriu relații, poziții și rețele interacționale, considerând devenirea întru subiect o activitate mobilă și multistratificată al cărei rezultat este concretizat într-un nomadism colectiv. Mașina nomadă de război – un construct teoretic cu privire la tehnologiile sociale –, se constituie, pentru cei doi autori, prin dezvoltarea relațiilor între diferite dispozitive eterogene, care se transformă continuu în scopul producerii relațiilor sociale. O mașină există doar prin conexiunile pe care le face, având direcțiile organizate diagramatic, iar atribuții definite temporar și contextual. Fără a se urmări materializarea unei stări imuabile, mașina nomadă se constituie ca modalitate contiguă de rescansare și reajustare a relațiilor sociale, pe baza unor posibilități de interacționare.

Al doilea concept, cel de transversalitate, este elaborat în scopul investigării unor conexiuni pe baza cărora mașina abstractă și practicile ei diagramatice, funcționează.

¹⁴ Michel Foucault, *Biopolitică și medicină socială*, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2003, p. 113

¹⁵ Steven Best, Douglas Kellner, „Foucault and The Critique Of Modernity” în Steven Best, Douglas Kellner (eds.) *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, Guilford Press, New York, 1991, p. 69

Principiul transversalității este articulat în lucrarea lui Felix Guattari, Ian Pindar și Sutton Paul „The Three Ecologies”, în care sunt identificate trei sisteme de relații transversale: cel personal-psihologic, cel socio-interpersonal și cel socio-ecologic, insistându-se asupra faptului că „producția spațiului construit este un act semnificativ din punct de vedere personal”¹⁶ – experiența individuală fiind relevantă pentru instituțiile socio-politice care acționează la nivelul unor registre eterogene multiple – politica având rolul de a gândi și de a se comporta transversal și de a propune conexiuni între și prin aceste trei sisteme.

Micropolitica, cel de-al treilea concept presupune singularizarea scopurilor politice în direcțiile specifice concretizării unei anumite condiții ce ar putea produce o destabilizare a structurilor de putere. Fiind distribuită prin relații rizomatice, micropolitica este instrumentată în vederea deconstruirii mecanismelor ideologice. Mașina nomadă și practicile de diagramare care o supun, domină anumite structuri de putere prin calitățile specifice unei condiții pre-existente prin care se evită conformarea față de un regim disciplinar pre-conceput. Astfel, potențialul indeterminării și multiplicității privit prin intermediul mașinii abstracte, a transversalității și a micropoliticii destabilizează radical un regim disciplinar stabil, activându-și flexibilitatea, în sens relativ, față de potențialul anti-disciplinar al practicilor de diagramare.

Toate aceste concepte abstracte pot fi apropiate de către studiile discursului critic și instrumentalizate în vederea înțelegerii practicilor diagramatice a relațiilor de putere. Astfel, mașina nomadă este forma de expresie a relaționărilor discursive prin intermediul cărora se construiesc subiectivități relaționale nomade, a căror mișcare contiguă (re)organizează și (re)ajustează societatea; transversalitatea reprezentând modalitatea de exercitare a puterii asupra individului, determinându-i relațiile în toate cele trei registre: cel personal-psihologic, cel socio-interpersonal și cel socio-ecologic; în timp ce conceptul de micropolitică ar putea fi transpus în câmpul practicilor de diagramare a relațiilor de putere, prin intermediul discursului, drept cadru al deconstruirii mecanismelor disciplinare prin care puterea este instituită asupra societății.

În concluzie, această cercetare investighează studiile discursului critic ca demers metodologic complex, ce relaționează limbajul cu puterea, urmărind posibilitățile de diagramare a relațiilor de putere care se instituie în și prin limbaj. Discursul, ca formă a articulării cunoașterii în societate, generează puterea și instrumentalizează mecanismele de control, structurând relațiile de putere. Pe cale de consecință, puterea devine relațională, reactivă și performativă, fiind operaționalizată prin intermediul unor sisteme instituționale care se constituie sub forma unor rețele rizomatice, în interiorul cărora individul poate institui o forță de rezistență – generând o contra-putere –, sau poate fi instituit ca dispozitiv al exercitării puterii – generând subiectificare și subiectivizare.

Ambele mecanisme, atât cel al rezistenței cât și cel al subiectificării nu pot exista înafara discursului. Ca efect al discursivizării, subiectul răspunde puterii care a fost instituită în el – rizomatic și transversal – prin efectivitatea psihologizării și a normalizării. Astfel, subiectul ajunge a fi un construct social pentru care până și performarea genului reprezintă un gest instituționalizat de constrângere – discursul regulativ al regimurilor disciplinare fiind cel care decide posibilitățile de gen,

¹⁶ Guattari, Felix, Pindar Ian, Sutton Paul, *The Three ecologies*, Anthlone Press, New York, 2000, p. 113

determinând existența subiectului în, și prin, limbaj. Devenirea subiectului este, astfel, determinată de discurs și presupune o practică rizomatică moleculară, care ajunge a fi aglutinată într-un multitudine de subiectivități descentralizate, în care puterea nu se mai poate institui disciplinar, ci este instrumentată biopolitic.

Referințe bibliografice:

- Best, Steven, Kellner, Douglas, „Foucault and The Critique Of Modernity” în Steven Best, Douglas Kellner (eds.) *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, Guilford Press, New York, 1991
- Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and The Subversion of Identity*, Routledge, Londra, 1990
- Deleuze, Gilles, Guattari Felix, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1987
- Dijk van Teun, „Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach” în Ruth Wodak, Michael Meyer (eds.), *Methods for Critical Discourse Analysis*, Sage, Londra, 2009
- Fernie, Eric, *Art history and its methods a critical anthology ; [iconography, style, marxism, feminism, poststructuralism, quality, connoisseurship, canon, semiotics , patronage]*, Phaidon, 1995
- Foucault, Michel, *Arheologia cunoașterii*, Editura Univers, București, 1999
- Foucault, Michel, *Biopolitică și medicină socială*, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2003
- Foucault, Michel, *Puterea psihiatrică*, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2006
- Foucault, Michel, „The subject and Power”, în *Critical Inquiry*, vol 8, no. 4, University of Chicago Press, Chicago, 1982
- Guattari, Felix, Pindar Ian, Sutton Paul, *The Three ecologies*, Anthlone Press, New York, 2000
- Groys, Boris, *Post-scriptumul comunist*, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2009
- Hardt, Michael, Negri, Antonio, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, Penguin Press, New York, 2004
- Mangueneau, Dominique, „Is Discourse Analysis Critical?” în *Critical Discourse Studies* Vol. 3, No. 2, Routledge, Londra și New York, 2006
- Mills, Sara, *Michel Foucault*, Routledge, Londra și New York, 2003
- Negri, Antonio, *Arts and Multitude*, The Polity Press, Cambridge, 2001
- Rogoff, Irit, „Studying Visual Culture” în Nicholas Mirzoeff (ed.), *The Visual Culture Reader*, Routledge, Londra și New York, 1988
- Threadgold, Terry-Cardiff, „Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures” în *Linguistik online* Vol 14, No 2, 2003